

# DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**POMPOR ZOLTÁN**

HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS LÁZÁR ERVIN  
ELBESZÉLŐMŰVÉSZETÉBEN



DEBRECENI EGYETEM  
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR

2007

## **1. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSE**

Arra, hogy Lázár Ervin életművét a mesék és az elbeszélések felől egyszerre szemléljék, mindezidáig kevés kísérlet született. Lázár Ervin műveinek kritikusai is jobbra a fajsúlyosabb műfajnak tartott novellákat elemezték, a meséket pedig a belőlük kihallani vélt didaktikus üzenet miatt meghagyták a lelkes pedagógusoknak, így aztán – annak ellenére, hogy a XX. század második felének gyermekirodalmi szövegei közül már csak népszerűségük okán is kiemelkednek a Lázár-mesék – a legtöbb olvasó csak meseíróként ismeri, tiszteli, szereti Lázár Ervint.

Lázár Ervin az 1960-as évektől kezdve sorra megjelenő novelláiban, meséiben, meseregényeiben olyan újszerű elbeszélői formákat hozott létre, melyek ugyan a hagyományos próza elemeiből építkeznek, ugyanakkor azokat meg is haladják mind formai, mind világgépi tekintetben. A Lázár-életmű elemzése során a népszerűbb, ezáltal nagyobb kritikai visszhangot kapott szövegek mellett azokat is vizsgáltam, melyek kevésbé ismertek, ugyanakkor megkerülhetetlen állomásai annak az útnak, mely során a szerző írásmódja a 60-as évek realizmusától eljut a – csak nevében hasonló – mágikus realizmusig. A szövegek narratopoétikai jellemzőit sorra véve arra a kérdésre kerestem a választ, miként alakult át Lázár Ervin elbeszélő-művészete a mesék hatására, illetve milyen, a narratológia eszköztárával leírható sajátosságai vannak az átalakuló Lázár-prózának, illetve ezzel párhuzamosan azt is vizsgáltam, hogyan integrálta a szerző a mesék értékrendjét prózapoétikájába, hogyan változott meg ettől a szövegek morális dimenziója az első (nagyvárosi) történettől a legutolsó meséig.

Kemsei István *Menekülés a mesébe*, Nagy Gabriella *A szerző valódi és fiktív életrajza*, Németh Luca *A Csillagmajor mágikus realista olvasata*, valamint Tüskés Tibor Lázár Ervin prózáját elemző tanulmányait összefoglaló jellegük, illetve újszerű megközelítési módjuk miatt a Lázár-recepció kiemelkedő elágazási pontjainak tartom. Lázár Ervin elbeszéléseinek elemzését a Kemsei István meghatározta struktúrára alapozom, ugyanakkor igyekszem azt a mesék irányába tovább építeni, ezzel igazolva, hogy a Lázár-próza világgépe egységes. Az elbeszélések és a mesék közös

szempontrendszerű elemzésekor a mágikus realista írásmód jellegzetességeit a tradicionális elbeszélő formákig visszavezetve azt vizsgálom, miként befolyásolta a rácegrespusztai gyermekkorából hozott népmesei tradíció a szövegek megjelenési formáit az írói életműben.

A fentebb meghatározott célokon túl dolgozatom megírásával remélhetőleg sikerül elérnem, hogy Lázár Ervin művei kimozduljanak a gyermekirodalmi kánonba száműzött pozícióból, és az elbeszéléseket a mesékkel együtt olvasva felmutassam azokat a jelenségeket, melyek éppoly jellemzőek a Lázár-elbeszélésekre, mint a mesékre, ezáltal a szerző életművét a XX. századi magyar irodalom megkerülhetetlen jelenségévé teszik.

## **2. AZ ALKALMAZOTT MÓDSZEREK**

Amikor egy író teljes munkásságát – jelen esetben Lázár Ervin életművét – próbáljuk megközelíteni, szükséges olyan elemzési stratégiát választani, amely segítségével az adott szövegcsoporthoz többé-kevésbé egységesen befogható.

Lázár Ervin szövegeinek olvasásakor igyekeztem a fentebb említett kritikák szempontjain túlmenően egy olyan saját olvasatot érvényesíteni, melynek segítségével a Lázár Ervin-i univerzum formai és tartalmi jegyei jól leírhatóak. Vizsgálódásom fókuszába a népmesei tradícióból építkező, ugyanakkor azt meghaladó, sajátos mesélői attitűd jegyei (szövegszervező elvek, nyelvi játékok, narrátori pozíció elmozdulása) kerültek, ezzel összefüggésben azt kutattam, miként jelennek meg egy hagyományos pusztai világban gyökerező, ugyanakkor annak értékrendjét meghaladó morál elemei Lázár Ervin történeteiben.

Az empirikus olvasó kulturális beágyazottságának megfelelően különböző allegorikus jelentéseket tulajdonít a szövegnek. Elemzésemben annak az értékrendnek, világlátásnak a megismer(tet)ésére vállalkozom, melynek segítségével Lázár Ervin szövegeinek értékorientált olvasata kialakítható. A Biblia felől olvasva Lázár Ervin műveit, egy keresztyén kulturális kontextusú olvasata bontakozik ki: a köznapi szeretetfelfogás és a krisztusi szeretetparancs közötti különbséget számos Lázár-mese

problematizálja, elemzésem során ennek a – népmeseitől nagyban különböző, ugyanakkor éppolyan szilárd – morálnak az összetevőit is vizsgáltam.

Lázár Ervin novelláit, regényét és meséit ugyanazon szempontok alapján közelítettem meg, mégis úgy láttam jónak, hogy dolgozatomban az elbeszélések és a mesék két külön fejezetbe kerüljenek. Az elbeszélések tetőpontját a *Csillagmajor* mágikus realista novellái, a mesék kezdőpontját pedig a felnőtt-gyermek elbeszélések jelentik, mindkettőben közös, hogy egy új (gyermeki) látásmód jelentkezik. Ezek a történetek átjárók a novellák világából a mesevilágba, ugyanakkor mutatják azt a sajátos lázári írásmódot és értékrendet is, mely mind a novellákban, mind pedig a mesékben megfigyelhető.

### **3. AZ EREDMÉNYEK**

Annak ellenére, hogy Lázár Ervin hagyományos, történet-centrikus elbeszéléseket ír, folyamatos átalakulás figyelhető meg prózapoétikájában, mely a hatvanas években jellemző szociografikus, realista narratívák felől egyrészt a mágikus realizmus, másrészt pedig a mesék felé vezet. Ennek a fejlődési ívnek jellemzője, hogy a szerző hol a hagyományos mesélői perspektívát, hol pedig a történet struktúráját megváltoztatva átformálja a népmesék hagyományos formavilágát, ráadásul a szerkezeti változtatásokon túl – melyeknek egyik célja a tradicionális meseszituáció megidézése, s ezzel együtt a modernkori mesemondás hitelesítése – világgépi változtatásokat is végez. Így aztán ismerős történetek jelennek meg új – a képzelet és a realitás közös játékaként épülő – formákban, hagyományos elbeszélőformák telítődnek új – a szerző világ- és emberképét tükröző morális – tartalommal.

#### **I. AZ ELBESZÉLÉS MEGÚJÍTÁSA**

- A formakeresés eredményeként meglelt, a valóság és a képzelet határait összemosó mágikus realista írásmód jellemzője, hogy a fantasztikum immanens a valóságban, lehetetlen biztonsággal megmondani, hol (és hogyan) válik a valóság természetfölöttivé, miként materializálódik a racionális gondolkodással

felfoghatatlan csoda. A csodához való viszony teremt kapcsolatot a történet elbeszélésmódja és morális tartalma között: a realitást megbontó fantasztikum egyaránt rokonságba állítható a rácegrespusztai múlt szereplőinek babonás gondolkodásával, valamint a gyermek játékos világbefolyásolási törekvéseivel, így pozitív motívumként teremődik újra Lázár Ervin szövegeiben a pusztai és a gyermeki világ.

- A *Csillagmajor* és a felnőtt-gyerek elbeszélések felől olvasva a novellákat és a meséket közös fejlődési ívet rajzolhatunk. Ennek kezdőpontja mindkét esetben a tradíció: a hagyományos realista, illetve népmesei történetmesélés, végpontja pedig a valóság korlátait átlépő, mágikus-transzcendens gondolkodás, mely a mesék esetében a hagyományos formák és a determinált morál megváltoztatását, a novelláknál pedig a gyermekkor újraélesztésének lehetőségét hordozza magában.
- Lázár Ervin mesemondása – a tradicionális meseszituációhoz hasonlóan – kézzel fogható közelségű közönséget igényel, a mesemondás illúziójának megteremtéséhez azonban olyan összetett elbeszélőformákat kell megalkotnia az írónak, melyek segítségével ezek az orális elbeszélés illúzióját keltő törekvések megvalósíthatóak. Lázár Ervin elbeszélés-technikai újításai révén a modern mese és a hagyományos népmese narratopoétikai sajátosságai keverednek, létrehozva ezzel egy olyan sajátosan összetett struktúrát, mely az olvasót emlékezteti még a tradicionális meseszituációra, ugyanakkor több ponton meghaladva azt saját mesemondáshoz vezet. A mesélő és a mesében szereplőként megjelenő mesehallgató egyaránt aktív szereplője ezeknek a történeteknek, ugyanakkor a történeten kívüli meseolvasótól is kellő figyelmet, aktivitást, játékkedvet kívánnak Lázár Ervin összetett történetei.

## II. VILÁGKÉPI JELLEMZŐK

- Lázár Ervin szövegeinek elemzésekor azt a sajátos történetmesélői eljárást és az ehhez kapcsolódó egyedi világképet kerestem, melynek segítségével a szerző életműve egységes szövegkorpuszként olvasható. Mind az elbeszélések, mind

pedig a mesék elemzésekor azt tapasztaltam, hogy az író ugyanazt a jól körülírható értékrendet próbálja megfogalmazni műveiben, csupán a kifejezési formák változtak az idő előrehaladtával és váltak egyre mélyebbeké, aprólékosabban kidolgozottabbakká. Az, hogy Lázár Ervin miként látja a világot – és hogy ezt a világszemléletet miként tudja megjeleníteni szövegeiben –, szorosan összekapcsolódik a rácegrespusztai gyermekkor tapasztalataival. A gyermekként hallott, olvasott mesék fordulatai, a pusztai emberek beszélt nyelvével mással össze nem téveszthető szókinccse és a közösség megtartó erejéből fakadó értékek határozzák meg a szerzőt, és ezzel együtt az általa teremtett hősök világképét is.

- A Lázár-mesékben markánsan megjelenő értékrend több forrásból táplálkozik. Egyik eleme ennek a hagyományos tündérmesék mesemorálja (a jó csak a rossz legyőzésével érheti el célját), mely az író értékrendje hatására átformálódik. A pusztai világban megtapasztalt közösség és az ehhez kapcsolódó normarendszer a második éltető eleme Lázár Ervin meséinek. A harmadik – véleményem szerint a legfontosabb – forrás pedig a gyermek képzelete, és az ebből fakadó különleges világlátás, melynek megtapasztalása a felnőttet újra a mesevilág és a gyermekkor tájaira repíti.
- A tapasztalati és a képzelet segítségével létrehozott fiktív világ az emlékezés aktusában békül meg egymással, ez pedig ahhoz vezet, hogy Alsó-Rácegrespuszt a szerző emlékezetében Rácpácegressé válik, melynek különlegességét a hozzá kapcsolódó történetek adják, hogy aztán ezekből a történetekből elbeszélések, mesék sarjadjanak.
- Az emlékek felidézésnek célja a múlt megőrzése, halhatatlanná tétele. Az író gyermekkorának és az egykor hallott történeteknek a felidézése is ennek a saját múltjának a megőrzését szolgálja, ez a vágy keltette életre a Csillagmajort, így állított halhatatlan irodalmi emléket gyermekkorának világának.
- Lázár Ervin meséinek, meseregényeinek erkölcsi alapvonalai az egyén és a közösség viszonyából fakadó értékek alapján határozhatóak meg. Az egyén egy nagyobb közösség részeként valamennyire mindig elveszti egyéniségét, vágyait, céljait, hogy majd – a közösség értékrendjén átszűrődve – visszanyerje azokat

átalakított formában, az egyén tehát a közösség értékei segítségével definiálja önmagát.

- Nagy erénye Lázár Ervin prózájának, hogy hősei – Bab Bercit kivéve – sosem ragadnak bele az önsajnálamba vagy a bánatba, sőt nyomorúságos sorsukat is képesek derűsen szemlélni. Lázár Ervin prózájának világképe alapvetően derűs, ám ennek a derűnek a megőrzéséhez a gyermeki perspektíva megtalálása szükséges, mely képes kimozdítani a felnőttet fájdalmas önmarcangolásából.
- A Lázár-történetek hősei számára létfontosságú a gyermekkorhoz kapcsolódó értékek és a gyermeki gondolkodás megőrzése. A biztonságot nyújtó pusztai közösségből kiszakadt egyén nem tudja (és nem is akarja) levetkőzni közösségi vágyait, azonban egy idő után be kell látnia, hogy csak olyan közösségbe tud beépülni, melynek értékrendje hasonló az övéhez. Nem véletlen, hogy a városi közeg kitalálja, nem véletlen, hogy végül a gyermekkel tud közösséget kialakítani. Ehhez a világhoz kapcsolódó fogalmak – a játék és az önfelelt nevetés, a biztonság- és közösségvágy, a képzelet és a barátság – Lázár Ervin prózájának legfontosabb világgépi összetevői.
- Miként a tündérmesében, Lázár Ervin történeteiben is nehézségekkel találja szembe magát boldogságkeresése során a hős, ám amíg a népmesei hősök segítőtársaik segítségével könnyed természetességgel lépnek túl az akadályokon, addig Lázár Ervin hősei velük ellentétben nem mindig képesek legyőzni az ellenséget, vagy azért, mert az erősebb, és elpusztítja őket, vagy pedig azért, mert saját személyiségük árnyoldalát kellene legyőzniük, hogy elérkezzenek a boldog mesei véghez.
- A Lázár-elbeszélések különleges képességű hősei ugyan tisztában vannak a múltból, a gyermekkorukból megőrzött szilárd értékrendjükkel (és ezt tükröként tartják a világnak), azonban nem igazi forradalmárok, küldetésük kudarcát látva nem küzdenek a végsőkig, inkább csendesen félreállnak az értetlen tömeg előtt (*A bűvész*, *A Masoko Köztársaság*). Az ellenséges, minden értéket elpusztítani akaró hatalomnak a képviselői a legtöbb Lázár-történetben megtalálhatóak. Ilyen a *Csillagmajor* áruló Bederik Durija, ilyenek a Masoko Köztársaság elpusztítására törő verőlegények, ilyen Kisfejű Nagyfejű Zordonbordon, Utolsó

Szaurella, a Százarcú Boszorkány, Áttentő Rédáz, Vérengző Alfréd, Hapci király és ilyenné válik a hósból álhósszá aljasuló Makos Gábor is. Ezek a hatalmasságok nemcsak ellenfelei, de minden jellemvonásukban ellentétei a Lázár-hősöknek. Míg a hősök célja, hogy megőrizték magukban a gyermekkorhoz fűződő értékeket, addig gyermeki énjüket vesztett ellenfeleik pontosan ennek a világnak elpusztítására szövetkeznek. Míg a hősök jellemzője a tisztaság (ehhez gyakorta a hó szimbóluma kapcsolódik), a világosság, a sokszínűség, addig ellenfeleik a sötétség, szürkeség képviselői, akik magukhoz hasonló tucatemberré akarják idomítani a különleges embert.

- A Lázár-hősök és az általuk képviselt értékrend pusztulása azonban nem törvényszerű, ha sikerül társat találniuk (legyen az a barát gyermek vagy felnőtt), akkor a közösség menedéket nyújtó biztonságában megőrizhetik egyéniségüket. A közösség szilárd értékeivel szemben a hatalomnak nincsen ereje: a toleráns, befogadó közösség erősebb a hatalom által rettegésben tartott szürke tömegnél. Ezt az élményt nem sikerül megtapasztalnia a magányos prófétaóra ítélt Illés Ézsaiásnak, vagy azoknak a felnőtteknek, akik nem figyelnek a gyermek játéokra hívó szavaira. Ezzel szemben a Négyszögletű Kerek Erdő közössége menedéket jelent a Szomorúság elöl, szegény Dzsoni és Árnika a szeretet közösségében tud segíteni másokon, Berzsián barátai segítségével győzi le Áttentő Rédázt, és végeredményben Bab Berci története is azért válhat optimista végkicsengésűvé, mert sikerül az emberiségből kiábrándult egyénekből közösséget teremteni.
- Lázár Ervin mesevilágának alapja a szeretet, ez az érzés alapvetően meghatározza történeteinek szereplői közötti viszonyokat is. Mintha a krisztusi szeretetparancs – a szeretet irgalmas, a szeretet nem keresi a maga hasznát, a szeretet türelmes a másik emberrel szemben, a szeretet elfogadó – irodalmi megfogalmazása lenne egy-egy mese, elbeszélés. Ennek az önzetlen szeretetnek a megtapasztalása vezet ahhoz, hogy a hős képes saját és társai életet más szemszögből látni, ugyanakkor a szavakkal ki nem fejezhető, igazi szeretet hiánya kíméletlenül bukáshoz vezet.



## **4. PUBLIKÁCIÓS LISTA**

### **TANULMÁNY**

- *A gyermekké vált felnőtt.* In. Hítel 2004/4, 105-116.
- „Mindenből mesét csinálok...” Bevezetés Lázár Ervin mese-átalakító módszerébe. In. Hítel 2005/3, 95-104.
- *A csillagokba írt gyermekkor - Közelítések Lázár Ervin Csillagmajor című kötetéhez,* In. Szakralitás – Közösség – Művészet, a KRE TFK 15 éves jubileumi évkönyve, 2005, 46-57.
- *Bevezetés Lázár Ervin meséinek világába.* In. Fordulópont 30. 33-40.
- *Mesemondás másképpen – Lázár Ervin meséinek etikai vonatkozásai* In. Debreceni Disputa, 2006. január, 62-64.
- *Az emlékek ereje (Lázár Ervin: A fehér tigris; A Franka cirkusz).* In. Hítel 2006. május, 24-38.
- *A mesemondás költészete (Lázár Ervin meséinek titkos nyelve).* In. Apáczai Napok 2005.
- Tanulmánykötet. Győr, 2006. 488-497.
- *A lázári mesemorál gyökerei.* In. Somogy 2006/4-5. 243-248.
- *Lázár Ervin Illés Ézsaiás novelláinak világa.* In. Hítel, 2007/3, 10-21.

### **ISMERTETÉS**

- *Mendemonda Lázár-módra.* In. Csodaceruza 24. 28-29.
- *A csillagokba írt gyermekkor – Gondolattöredékek Lázár Ervin kötetéről.* In. Új Horizont, 2006/2. 175-177.

### **EGYÉB**

- *A Csillagmajor bezárul – interjú Lázár Ervinnel.* In. KönyvHét 2005/május, 201.
- *Példázat a szeretetről, Közelítések Vacskamati virágjához.* In. Magyartanítás, 2006/március-április, 6-9.